

معرفی کتاب

اصول و فنون پژوهش در گستره دین پژوهی

فرامرز قراملکی، احد، اصول و فنون پژوهش در گستره دین پژوهی، قم، معاونت پژوهشی حوزه علمیه قم، چاپ اول ۱۳۸۳، چاپ دوم ۱۳۸۵.

تولید علم در گرو توسعه روش شناسی علم است. هر دانشی دارای روش شناسی خاصی است که چارچوب نظری، مبانی، روش ها، رهیافت ها و ابزارهای پژوهش در آن علم را تعریف می کند. دانش هایی که در فرهنگ اسلامی ظهور و توسعه یافته اند، دارای روش شناسی خاصی بوده اند؛ اما

این روش شناسی خود به صورت علمی مستقل و خاص هر یک از دانش ها رشد نکرده است. دانشمندان مسلمان چهار رهیافت در علم شناسی داشته اند: علم شناسی منطقی، علم شناسی ناظر به علم خاص (رئوس ثمانیه)، علم شناسی تطبیقی (تقسیم العلوم) و

علم‌شناسی تاریخی.^۱ اما حاکمیت و سیطره‌الگوی علم‌شناسی ارسطویی، روش‌شناسی واحدی را بر همه‌ی علوم تحمیل کرده است. حاکمیت حصر‌گرایانه‌ی این روش‌شناسی مانع رشد و توسعه‌ی بسیاری از علوم گردیده است.^۲

در سده‌ی اخیر که تحول اساسی در الگوی علم‌شناسی، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی رخ داده است، روش‌شناسی هر یک از علوم نیز توسعه یافته است. روش‌شناسی علوم تجربی رفتاری مانند روان‌شناسی و جامعه‌شناسی در مراکز دانشگاهی ما مورد توجه قرار گرفته است. واحدهای درسی، مقاله‌ها و آثار مکتوب فراوان در این حوزه ترجمه و یا تألیف شده است.^۳ در برنامه‌های درسی رشته‌های الهیات در محافل دانشگاهی و برخی از مراکز حوزوی نیز ضرورت واحد روش تحقیق مورد توجه قرار گرفته شد اما در پاسخ به این نیاز، روش‌شناسی علوم تجربی - رفتاری طرح گردید. دانشجویان و محققان الهیاتی نسبت به آموزه‌های چنین درسی احساس بیگانگی کردند و آن را در تولید علم در الهیات و معارف اسلامی کارآمد نیافتند. از این رو نیاز این رشته‌ها به تأسیس روش‌شناسی خاص علوم الهیات بی‌پاسخ ماند تا اینکه دکتر احد فرامرز قراملکی در سال ۱۳۸۰ کتاب روش‌شناسی مطالعات دینی را - که درس‌های ایشان برای محققان دانشگاه علوم اسلامی رضوی مشهد بود - منتشر کرد. این اثر مورد استقبال فراوان محققان، اساتید و دانشجویان دکترا قرار گرفت. کارگاه‌های متعدد روش تحقیق بر اساس این کتاب به نحو اثربخشی اجرا گردید. اساتید معارف اسلامی، دانشجویان تحصیلات تکمیلی الهیات و طلاب حوزه‌های علمیه در این کارگاه‌ها حضور فعال یافتند و آن را راهی مؤثر در تولید علم در حوزه‌ی الهیات و معارف اسلامی دانستند. کتاب روش‌شناسی مطالعات دینی پس از دو سال به عربی ترجمه و با

۱. نادیا، مفتونی و فرامرز قراملکی، احد، «رهیافت‌های دانشمندان مسلمان در علم‌شناسی»، مقالات و بررسی‌ها، دفتر ۷۵، تابستان ۱۳۸۳.

۲. ر.ک: فرامرز قراملکی، احد و مظهر، علی، «الگوی علم‌شناسی اصولیان»، مقالات و بررسی‌ها، شماره (۷۵) ۳، تابستان ۱۳۸۳.

۳. ر.ک: دلاور، علی، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی؛ هومن، حیدرعلی، شناخت روش علمی در علوم رفتاری؛ فرانکفورد جاوا و دیوید نجمپاس، روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی، ترجمه فاضل لاریجانی و رضا فاضلی.

پاورقی‌های مترجم منتشر گردید.^۱ پس از مدتی مجدداً بازنویسی شده و با افزایش فراوان با عنوان تحریری نو در سال ۱۳۸۵ به چاپ دوم رسید.

بدون تردید عامل عمده اقبال محققان به این اثر، موفقیت نویسنده در طرح منطقی و روشمند مباحث و آسیب‌شناسی دقیق از مواضع خطا و انحراف در پژوهش می‌باشد. این اثر به دلیل گرانبار بودن از مباحث نظری و زبان دشواریاب، محتاج بازسازی دیگری بوده است؛ حذف مباحث نظری، جهت‌گیری عملیاتی و کاربردی و زبان آسان‌یاب. نویسنده چنین بازنویسی اساسی را به پیشنهاد معاونت پژوهشی حوزه علمیه قم انجام داده و اثر آسان‌یاب اصول و فنون پژوهش در گستره دین پژوهی را نوشته است. چاپ اول این اثر، سال ۱۳۸۳ در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفت و اینک چاپ دوم آن بدون افزایش و تنها با رفع اغلاط مطبعی و البته در جامه‌ای زیبا انتشار یافته است.

کتاب اصول و فنون پژوهش دارای چندین هدف عمده است:

تغییر نگرش و ارائه تعریف رسا و کامل از مفاهیم بنیادی و روی آوردهای پژوهشی اولین هدف عمده کتاب می‌باشد. نویسنده، تعریف نوینی از پژوهش ارائه می‌کند و بر تمایز مفاهیمی چون داده از اطلاعات، مشکله از مسئله، تتبع موضوع محور از پژوهش مسئله محور، تتبع چند رشته‌ای از مطالعه میان رشته‌ای تأکید می‌کند.

همچنین هر یک از رهیافت‌های پژوهشی مانند رهیافت تحلیلی، تاریخی، تطبیقی، تجربی، پدیدارشناختی و میان رشته‌ای به دقت تعریف می‌شوند. از نظر نویسنده موفقیت پژوهشگر در درجه اول در گرو تصور وی از این مفاهیم است.

دومین هدف کتاب بیان اصول راهبردی در فرایند پژوهش است. مسبوقیت پژوهش بر آموزش، تقدم تشخیص مسئله بر حل آن، عبور از موارد شباهت و تفاوت ظاهری به مواضع خلاف و وفاق واقعی در پژوهش تطبیقی نمونه‌هایی از این اصول اند.

هدف سوم کتاب، ترسیم فرایند عملیاتی در هر یک از رهیافت‌های پژوهشی است. فرایند عملیاتی هر یک از رهیافت‌های تحلیلی، تاریخی، تطبیقی، تجربی، پدیدارشناسی و میان رشته‌ای به دقت ترسیم می‌گردند. به عنوان مثال اینکه مطالعه تطبیقی از کدام نقطه آغاز می‌شود، چه مراحل پشت سر گذاشته می‌شود و مرحله پایانی کدام است، در ۴. الطائی، سرمد، *مناهج البحث فی الدراسات الدینیة، فرامرز قراملکی، احد، معهد المعارف الحکمیة، بیروت.*

این مقام بیان می‌شود. از نظر نویسنده، پژوهش فرایندی است که اثربخشی هر یک از مراحل آن در گرو کسب موفقیت در مراحل پیشین آن است.

چهارمین هدف کتاب، شناسایی مواضع خطا در پژوهش و ارائه توصیه‌هایی در پیشگیری و درمان آنها است. نویسنده در این مقام، مانند یک منطقی‌دان به رصد خطاهای روشی می‌پردازد. مسئله‌پنداری مبانی، ظاهرگرایی در مطالعه تطبیقی، نمونه‌هایی از این مواضع خطا در پژوهش‌اند که مورد بحث قرار گرفته‌اند.

پنجمین هدف کتاب، ارائه فنون عملی برای موفقیت در مراحل فرایند پژوهش و اجتناب از خطاهای روشی است. به عنوان مثال وقتی آفت ظاهرگرایی در مطالعه تطبیقی مورد بحث قرار می‌گیرد، نویسنده هشت فن ارائه می‌کند تا به وسیله آنها بتوان از ظاهرگرایی اجتناب ورزید.

جهت‌گیری کتاب اصول و فنون پژوهش

همانند جهت‌گیری روش‌شناسی مطالعات دینی، عمومی است و به عنوان نخستین گام آموزش روش تحقیق در دین پژوهی برای همه رشته‌های الهیات و علوم دینی تلقی می‌شود. روش‌شناسی تخصصی معطوف به هر یک از رشته‌های الهیاتی همچنان مورد نیاز است که خوشبختانه در سال‌های اخیر آثاری هر چند ناکافی در پاسخ به این نیاز نوشته شده است.

هرچند کتاب اصول و فنون پژوهش به لحاظ

آموزشی موفق‌تر از روش‌شناسی مطالعات دینی است و در غالب مراکز دانشگاهی و حوزوی به عنوان کتاب درس روش تحقیق، تدریس می‌شود اما ایجاز و اختصار مطالب در برخی مواضع ارجاع به کتاب روش‌شناسی مطالعات دینی را ایجاب می‌کند. مکمل بودن این دو اثر مورد تأکید برخی مدرسین درس روش تحقیق می‌باشد. معاونت امور اساتید نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها نیز مباحث نویسنده در این زمینه را که شامل هر دو اثر است، به صورت CD (در ۵۰ جلسه درسی) منتشر کرده است. به این ترتیب بسته آموزشی کامل‌تری در این خصوص به وجود آمده است. مسلماً در صورتی که

ناشران هر سه بخش این بسته آموزشی (روش‌شناسی مطالعات دینی، اصول و فنون پژوهش و CD مباحث نویسنده) آن را به صورت بسته‌ای واحد منتشر کنند و در اختیار علاقه‌مندان قرار دهند، رخنه‌ای که در هر یک از سه اثر فوق به تنهایی دیده می‌شود برطرف خواهد شد. هر چند که نظم منطقی ارائه مطالب و همچنین ارائه آسیب‌شناسی از مواضع خطا و انحراف در پژوهش حاکی از روی‌کردی منطقی و روشمند به امر پژوهش و از ویژگی‌های مثبت و توفیق این اثر می‌باشد؛ اما بیان مفصل برخی مطالب دقیق منطقی در موضعی، سبب دشواریاب شدن مطلب شده است که شاید در بازبینی، ضرورت حذف این مباحث از سوی مؤلف محترم نیز احساس شود.

همچنین در کتاب مطالب مفصلی در باب تمایز مسئله از مشکل و اهمیت ارائه فرضیه بیان شده است؛ اما به نظر می‌رسد که مطالب ناگفته در این باب هنوز بسیار است؛ مطالبی که در توفیق محقق در فرضیه‌پردازی در عمل ضروری است. مطلع شدیم که مؤلف گرامی در اثر دیگری در شیوه‌تدوین پایان‌نامه به نحو مفصل و اثربخشی به این مطلب پرداخته‌اند. رجوع به آن اثر در رفع این رخنه مؤثر خواهد افتاد.

مهم‌ترین رخنه کتاب اصول و فنون پژوهش، کمبود مثال‌های کاربردی و تمرین و مسئله از تمامی حیطه‌های علوم دینی است. این رخنه سبب شده است که این کتاب علی‌رغم توفیق چشم‌گیرش در حیطه نظری، از اثربخشی کمتری در حیطه عمل برخوردار باشد و البته این رخنه با نگارش کتاب کار، قابل رفع است. امیدواریم که نویسنده با افزودن کتاب کار در چاپ‌های بعدی در توفیق عملی محققین مؤثر باشند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی